

Сидоренко М.М.,
Троянський В.А. (Чернівці)

**ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНОЇ
ОСВІТИ В СУЧАСНИХ МЕДИЧНИХ
ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ
ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ**

У статті аналізуються проблеми освіти в сучасних медичних вищих навчальних закладах та досліджуються шляхи їх розв'язання. Автори наголошують на важливості доцільного та ефективного використання гуманітарної освіти при формуванні світогляду майбутніх медичних фахівців.

Важливою ланкою системи вищої медичної освіти є її гуманітарна складова – предмети, що формують знання про людину й суспільство.

Це насамперед історія і мова, культурологія, філософсько-соціологічні, правові, релігійознавчі, психологічні, морально-етичні дисципліни. Звичайно, їх роль у навчально-виховному процесі недооцінити неможливо. Особливо це стає зрозумілим, коли йдеться про формування світогляду, цілісних орієнтацій, загальної культури і громадянської позиції людини, її патріотизму. На жаль, студенти вищих навчальних медичних закладів відчують на собі як „залишковий принцип” фінансування, так і тенденцію до протиставлення фундаментального спеціальному, гуманітарного – природничо-науковому. За таких умов усталені стереотипи викладачів, інфантильність студентів стають на заваді викристалізації особистісних якостей майбутнього фахівця як гуманіста.

З іншого боку, суперечливість завдань щодо гуманізації суспільних відносин, особливості здобування вищої освіти за ринкових умов об'єктивно детермінують тенденцію до людинознавства. Звідси – необхідність гуманітаризації вищої освіти в країні як однієї з умов реалізації зазначеної тенденції.

Дослідження показують, що доринкові уявлення про детермінацію економічних, соціально-політичних та духовних феноменів, про просторово-часові параметри людини – головного об'єкта дослідження та реального впливу в соціогуманітарних та медичних ВНЗ, особливо висхідні „спрямовуючі” умонастроїв людей вступають у суперечність із результатами аналізу сучасних опосередкувань, створюють особливу соціально-психологічну базу сприйняття традиційних цінностей на фоні тих, що створюються в наші дні.

Сприйняття інформації та її психічна переробка пов'язані з особливостями стереотипізації та аргументації, залежать від фізіологічних даних студента й конкретних соціальних умов його буття. Різноманітне соціально-політичне середовище, яке пронизує процес навчання й

виховання, сприяє трансформації суперечливих ідей, своєрідних відчуттів, асоціативної та умовної значущості пропонованого матеріалу¹.

Абсолютизація ж будь-якого (економічного, соціального, політичного чи духовного) детермінізму як позапросторових та позачасових постулатів починає викликати у студента відчуття відчуження штучної теорії оптимізму, як теоретичного шлаку, що заважає розвитку суспільства й медицини як однієї зі сфер його гуманізації. Принаймні про це засвідчили масові анкетування та інтерв'ювання студентів Чернівецьких національного університету й державного медичного університету в останні роки.

У свою чергу, нестабільність у всіх сферах життя, відсутність гарантій життєдіяльності, часто антигуманна діяльність верхніх ешелонів влади посилюють формування меркантилізму, розчарування, розпусти, наркоманії, деформують особистісні інтереси, потреби, ціннісні орієнтації, мотиви та стимули.

У ситуації, що складається, перевести попередні уявлення студентів за рахунок педагогічної творчості викладачів на рівень понятійних структур із збереженням адекватності реальних процесів стає все важче, оскільки, крім зазначеного, дається взнаки деструктивна діяльність ряду політичних партій та кримінальних груп, які поглиблюють деградацію суспільної свідомості, прискорюють формування неадекватного емоційного фону в студентів для засвоєння фундаментальних знань, світоглядних основ саморозуміння, самоконтролю й самоорганізації.

Сучасні викладачі соціогуманітарних знань, філософських дисциплін знаходяться під „перехресним вогнем” наявної ситуації й завдань по формуванню фахівців вищої кваліфікації. Надмірна ідеологізація цих профільів у недавньому минулому з одного боку, „залишковий принцип” фінансування вищої освіти та офіційне зменшення питомої ваги гуманотворчих знань порівняно з природничонауковими галузями сьогодні, державна переорієнтація в духовних цінностях, зміна стереотипів самих вихователів об'єктивно сприяє формуванню у майбутніх фахівців специфічного мислення, пов'язаного з утворенням стійких психологічних бар'єрів на шляху засвоєння істини, відчуження від гуманістичних ідеалів на ґрунті розчарувань життєвою практикою, невиразністю дій найвищих гілок влади або ж відверто антигуманною спрямованістю цих намагань.

Є чимало й гносеологічних моментів, які справляють негативне ставлення до гуманітаризації вищої освіти. Одним із них є строкатість систем понять, різні ступені їх абстрактності, суперечності, які виникають у процесі узгодження змісту природничонаукового, технічного й гуманітарного, біологічного та соціального підходів до людини. Адже на спеціальних кафедрах медичного інституту, які є профільними в такому ВНЗ, абсолютизація конкретного підходу в неоднозначній соціально-побутовій обстановці з акцентуванням спеціалізації формує

¹ Філософські проблеми людинознавства / За ред. М.М. Сидоренка. – Чернівці, 2005. – 207 с.

технократичний стиль мислення, гіпертрофує біологізаторство, сприяє ігноруванню соціальної суті предмета й об'єкта медицини, соціальної значущості синтезованої картини світу, продукує неадекватне суті людини ставлення до неї майбутнього фахівця.

Поряд із „вирівнюванням прицілу” з боку владних структур щодо всебічного й гармонійного розвитку особистості соціального орієнтованого громадянського суспільства, необхідність гуманітаризації вищої освіти суттєво підвищує вимоги до викладацьких кадрів у комунікаційних процесах, до їх готовності вести навчально-виховну роботу за динамічних умов. Чимало тут залежить від їх уміння розібратися в системах аргументації й переконливості, проникнутися проблемою стереотипізації та емоційної орієнтації студентів, викристалізувати власні установки та інтереси, прагнення та цілі, скоординувати самокритичність і самоконтроль на ґрунті високої професійності. Викладачам медичних ВНЗ варто розібратися в медицині майбутнього, спрямованої на „виробництво здоров'я”, оптимізацію людського розвитку.

Відзначені питання актуалізують проблему статусу гуманітарної освіти загалом й українознавства зокрема. Розбудова освіти, науки й культури на основі поєднання глибоких національних традицій з орієнтацією на загальні світові гуманістичні цінності є передумовою визнання України в загальноосвітньому просторі.

Перспективи залучення України до Болонського процесу в останній час поживали дискусії щодо шляхів, сфери та методів якісних перетворень у системі вищої освіти (у тому числі медичної) в нашій країні. Одним із суттєвих зрізів цієї дискусії, безумовно, є питання, пов'язані з гуманітарною підготовкою студентів-медиків. А наріжним каменем серед них є питання про роль і місце гуманітарної освіти в системі підготовки фахівців.

Практика засвідчує, що дискусія сьогодні породжує чимало пропозицій, починаючи з ідей про якісне та кількісне посилення ролі й місця гуманітарних предметів у вищій школі до повного їх заперечення. При цьому останній варіант передбачає повне або майже повне усунення наук про людину та суспільство з програми вищої школи і переведення їх на рівень старших класів середньої школи. Представники такого варіанту посилаються на досвід країн Західної Європи, де, мовляв, гуманітарна підготовка в університеті (особливо негуманітарного профілю) відсутня або майже відсутня.

Варто відзначити, що входження освітнього простору України в Болонський процес вимагає зваженого аналізу всіх без винятку складових, які разом визначають якісні та кількісні характеристики української освіти. Необхідний відповідальний підхід до вивчення фундаментальних засад освіти в Україні. А це й органічний зв'язок освіти з економікою, політикою, культурою загалом, зрештою, ментальністю українства і синкретичністю освіти та історії народу¹.

¹ Сидоренко М.М., Троянський В.А., Шутак Л.Б., Гнатчук О.С. Українознавство в системі вищої медичної освіти: альтернативи та пошуки // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К, 2004. – Т. III. – С. 38.

У контексті вищезазначеного, надзвичайно нагальним питанням є проблема подолання цілої низки міфів, які склалися стосовно суті гуманітарної підготовки, взагалі як упродовж багатьох десятиріч, так і в процесі підготовки до входження в Болонський процес. Перший міф зародився під впливом думки що те, що, мовляв, варто уніфікувати вищу освіту України відповідно до європейських стандартів, як будуть зняті всі проблеми цієї освіти.

Згідно з офіційними результатами, гуманітарна складова в технічних університетах Європи коливається від 15% до 27%. При цьому в кожному технічному університеті читаються (як обов'язкові) такі курси, як філософія, історія держави, народознавство, курси загальної культури, мова та література.

На нашу думку, найгіршим варіантом для України при її входженні в Болонський процес було б просте копіювання досвіду західноєвропейських університетів. Адже будь-яке наслідування чужих стандартів без урахування національних особливостей нічого, крім шкоди, не давало і не дасть.

Ми поділяємо думки тих дослідників, які вважають, що освіта, з одного боку, – це цілісна система суспільного буття, а з іншого боку, – освіта ніколи не була ізольованою від суспільних процесів. Освіта є відображенням менталітету народу. Це означає, що будь-які модернізації освіти матимуть успіх лише тоді, коли вони будуть відповідати суті країни. Отже, входження України до Болонського процесу на суто європейських стандартах вищої освіти поки що є досить проблематичним.

Одним із можливих засобів вирішення проблеми гуманітаризації в сучасній медичній освіті, на нашу думку, можна вважати системний підхід як методологічний, міждисциплінарний напрям у науці, що сприяє гармонійному співіснуванню двох культур: природничо-наукової та гуманітарної в єдиній сучасній освіті¹.

Чи можливо органічно поєднати конкретну національну, рідну мову з інтелектуальним і духовним розвитком особистості лікаря? Чи взаємозалежні вони? – Так, якщо у вихованні братимуть участь люди, які усвідомлюють, що як зовнішня, так і внутрішня краса особистості – від її розуму, а розум потребує постійного підживлення, яке може дати насамперед рідне слово. І мусить воно бути щедрим і щирим. Правдивість не лише у поведженні, а й у мовленні кожної окремої людини – запорука справедливості всього суспільства. Адже успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб значною мірою залежить від здатності до ефективної комунікації. Через пізнання і спілкування ми так чи інакше впливаємо на дійсність, змінюємо її, реалізуємо свої творчі можливості в усіх сферах життя.

Отже, формування мовленнєво-комунікативних умінь є одним із аспектів розвитку творчої мовної особистості, яка „виявляє високий рівень комунікативної компетенції, любить, шанує та береже рідну мову, є

¹ Марчук М.Г. Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.

відкритою для розвитку й удосконалення власного мовлення в усіх його сферах, видах, стилях, жанрах”¹.

З огляду на зазначене вище, переконані, що основою формування мовленнєвої компетенції (та й загалом професійної) у процесі навчання має бути розвиток комунікативної особистості студента з великим пізнавальним досвідом, стійким прагненням удосконалювати і збагачувати власне мовлення, наслідувати певний мовленнєвий ідеал.

Відповідно до принципів єдності навчання, виховання й розвитку, гуманізації й демократизації сучасної освіти, знання національної культури (звичаї, традиції, література, мистецтво та ін.), рідної мови, історії, державного устрою, інших предметів гуманітарного циклу сприятимуть формуванню спеціаліста, який одержує високе звання Майстра, Професіонала. До авторитету у питаннях фаху ставляться з повагою й довірою, до його голосу неодмінно дослухаються, очікують порад, а приклад, набутки – запозичують. На таких людях триматиметься не лише професія, а й суспільство, розвиток Української держави. Чим більше у професійному середовищі знавців своєї справи, тим міцніші й надійніші традиції та основи вітчизняної медицини.

Синтез емпіричного й теоретичного досвіду кожної особистості є динамічна система стійких почуттів, звичок, умінь та знань, які формуються протягом усього життя. Досвід, як результат усвідомлення особистістю суперечливої гами власної діяльності, відображає перетворені зовнішні впливи, що пройшли через призму її потреб.

Досвід особистості майбутнього лікаря синтезує в собі набуті за час навчання фахові й соціогуманітарні знання, філософське осмислення особливостей медичної діяльності, суперечностей реального життя й самого навчального процесу. Ці суперечності зумовлені як об’єктивними детермінантами, так і психологічними стереотипами, механізми функціонування яких у ринкових умовах ще чекають своїх дослідників.

Вивчаючи цю проблему як виконавці комплексної кафедральної теми, пов’язаної з людинознавством, з особливостями гуманітаризації вищої освіти в Україні за умов всебічних суперечностей у суспільстві автори дійшли висновку: кризовий стан суспільства об’єктивно спричиняв дегуманітаризацію навчання й виховання. Будь-які творчі намагання, скажімо, щодо усвідомлення глобальних і регіональних, енергетичних, сировинних, екологічних, продовольчих, демографічних проблем викликає у студентів підозру й намагання штучно „пом’якшити” ситуацію, викликану, на думку деяких студентів, „ринковим ажіотажем та нездатністю вищих ешелонів влади до управління суспільством”.

Ми намагаємося врахувати те, що далеко не все, сприйняте студентом усвідомлюється, що майбутній фахівець часто уникає певних суджень або за рахунок „вузькоти” міркування глибше проникає в сузь окремих феноменів. Вибірковість мислення детермінується як суб’єктивними

¹ Нікіміна А. Актуалізація категоріальних понять тексту як важливий чинник формування мовної особистості // Педагогічні науки. – Херсон, 2002. – Вип. 31.

(особисті інтереси, потреби, установки, цінності орієнтації, мотиви, стимули), так і об'єктивними (соціальний статус особистості) умовами.

Все це відображається на **системі понять**, рівні їх абстрагування. Дезінтеграція викладання соціогуманітарних та спеціальних курсів тягне за собою сцієнтизацію словникового запасу майбутніх медиків, віддаляє їх від розуміння суті людини – головного об'єкта теоретичного осягнення та клінічного впливу. Фундаменталізація теж може відіграти суперечливу роль: і як форма розвитку особистості, і як основа стагнації процесу її виховання – чим більше стабільна, тим консервативніша її підготовка. Інтеграція різнопрофільних кафедр сприятиме уникненню однобокості, абсолютизації окремих моментів, недопущенню біологізаторства в медицині, технократичного стилю мислення, нівелювання становлення особистості, фальсифікації взаємозв'язку „хворий – лікар – суспільство”¹.

„Залишковий принцип” фінансування вищої освіти, недоречне скорочення за об'ємом соціогуманітарних та філософських дисциплін, перетворення на факультативи (чи елективи) вкрай необхідних для формування особистості майбутнього фахівця курсів з етики, естетики, логіки не сприяє заглибленню в систему аргументації й переконання, у проблему стереотипізації, у процес закріплення чи перегляду духовних основ, які синтезують елементи опису, оцінок та приписів емоційно забарвлених образів-значень. З іншого боку, будь-які спроби оптимізації за кризових умов не перетворюються в гарантію щодо подолання об'єктивного результату стереотипізації – спрощення, схематизації, які можуть перетворитися в суттєвий бар'єр на шляху становлення особистості. Посилене емоційним ставленням до реалій життя (симпатіями чи антипатіями, прийняттям чи відверненням) та встановленням традицією або звичаєм (зокрема для іноземних студентів) припису поведінки та оцінки будь-якого факту дійсності, стереотипне мислення сприяє некритичному засвоєнню світу. Розібратися в цьому допомагає методика „малих груп”, соціологічні дослідження, антисцієнтична орієнтація викладачів профільних кафедр.

За даними досліджень, такі цінності як **людина** (самоціль), адекватна їй природа й соціальна сфера як умови прогресивного розвитку особистості, поступово віддаляються від розумної істоти в міру пошуку шляхів формування ринкових відносин. Свідомість особистості виявляється розірваною, шукає самовизначення, самоствердження не в реальному житті, а в його заміниках, які певною мірою компенсують неповноцінність, невпевненість, не гарантованість існування. Тобто з кожним днем мета перетворюється в засіб, а засіб набуває характеру самоцілі.

Конформізм за умов багатопартійності та конфедералізму викликає самознищення волі на фоні національного самовиживання. Спорадичний біг „з кутка в кутка” посилює злидарювання більшості людей, протиставляє

¹ Ожеван М.А., Троянський В.А. Особистісно зорієнтований характер гуманістичної педагогіки // Сучасна гуманітарна освіта: стан і перспективи. – Чернівці: Митець, 1996.

„першу” та „другу” природу як цінності, дегуманізує стосунки людей, породжує розпусту, меркантилізм, деградацію особистості.

В основі формування особистості знаходиться її економічне, соціальне й духовне благополуччя. Для вирішення проблеми формування особистості фахівця-медика слід відмовитися від бездумних дій, розібратися в системі цінностей, зробити своєрідну ревізію цільових установок різних гілок владних структур ради людей, а не перетворювати їх в об’єкти маніпулювання, їхнє самовизначення, свободу дій – у бездумну реалізацію свавілля чиновників різних рангів.

Сьогодні виробництво знання у постнекласичній науці перестає бути відокремленим від розвитку не тільки промислових, а й суспільних, цивілізаційних процесів. Мова йде не тільки про проникнення знання в різні сфери виробництва та споживання. Сам факт проникнення знання усвідомлюється як процес перетворення науки в „універсальну силу, ареною якої може бути весь світ. Це особливо чітко виявляється в нашу епоху глобалізації, що фактично стала парадигмацією Європейської цивілізації в параметрах науково-технічної революції як умови виживання у сучасному світі. У часи глобалізації наука перетворюється на свого роду „нервову систему” планетарної цивілізації, на її керуючий підрозділ”.

На думку М.Г. Марчука, проблема співвідношення цінностей науки і культури виховання багатогранна й багатоаспектна. До того ж вона ще й недосліджена в методологічному плані. Причиною, на його думку, є відсутність адекватної теоретичної моделі „Філософсько-методологічні засади аксіології науки, освіти і виховання попри всю їх, здавалося б, очевидність, – пише М.Г. Марчук, – є надзвичайно складною проблемою сучасності”¹.

Дійсно, часто говорять про негативні наслідки науково-технічного прогресу. Зокрема про неприйнятність поширених у сучасній культурі цінностей суб’єктивізму й технократизму. Проте рідко звертають увагу на те, що більшість етичних проблем науки так чи інакше пов’язана з культурою виховання.

На нашу думку, суть проблеми полягає в тому, що виробництво знання в науці ХХІ ст. перестає бути відокремленим від знання технічного.

Такі зміни впливають на трансформацію сучасного образу науки як технонауки з дегуманізованими формами її впливу на природне середовище і на людину. Тому когнітивні трансформації сучасної науки стали особливо помітними в останнє десятиліття на основі включення у сферу трансформації не тільки природних основ суспільного існування, а й біологічних, історичних та цивілізаційних основ буття. Вони виключають необхідність акцентувати нове цивілізаційне та історичне значення

¹ *Марчук М.Г.* Ціннісні потенції знання. – Чернівці: Рута, 2001. – 319 с.

науки. У контексті цих змін уже не можна обмежитися виявленням технологічної компоненти впливу науки на сучасне суспільне життя.

Сучасні наукові дослідження стають основою не тільки промислового розвитку, а й суспільних сфер. Так, сучасні програми досліджень з розвитку біотехнологій визначають перспективи не тільки промислового розвитку (у тому числі виробництво сучасних новітніх молочних продуктів, ліків тощо), а й формують розвиток клінічної медицини, охорони здоров'я.

У контексті виникнення нової форми впливу виробництва знання на суспільні процеси, що виходять за межі традиційного науково-технологічного активізму, значення онтологічних, світоглядних питань не зменшується, а тільки загострюється.

Отже, наука як форма практичного розуму ще має шанси на знаходження морально-етичних засобів врегулювання питань коєволюції економічного та промислового суспільного розвитку. Фундаментальне розуміння практичного розуму як сфери ствердження людськості, обов'язку, якому І. Кант надавав не тільки культурного, а й трансцендентного виміру, спирається на усвідомлення меж пізнавальних і відповідно перетворювальних можливостей людини. Визнання трансцендентності онтологічних основ сьогодні – це не питання про обмеження пізнання. А це питання про найглибші основи людськості, яке постає перед людиною та суспільством. Саме ці питання ініціює наука сьогодні.